

Лейди Гроган

Животът
на Джеймс
Баучер

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

© Елинор Флора Босуърт Смит, лейди Гроган, *автор*

© Азлика Маркова, *преводчи*

© Мирела Мишева и Теодор Борисов, *редактори*

© Станимира Вѝтева, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2022 г.

ISBN: 978-619-7688-07-8

Лейди Гроган

**Животът
на Джеймс
Баучер**

Превод от английски език
Аглика Маркова

София
2022

Съдържание

Джеймс Баучер – съвестта на Балканите	7
Кратко въведение	11
Глава I. Детство, юношество	17
Глава II. „Итън“	25
Глава III. Първите му години на Балканите	31
Глава IV. Гърция през 90-те години	41
Глава V. България в този ранен период	52
Глава VI. Крит	70
Глава VII. Крит при управлението на принц Георгиос	85
Глава VIII. Ирландия и Лондон	99
Глава IX. Пътуванията из Балканите	106
Глава X. Македония	123
Глава XI. Трудни години	136
Глава XII. Балканският съюз и войните на Балканите	149
Глава XIII. България и Първата световна война	170
Глава XIV. Румъния и Русия	187

Глава XV. Парижката мирна конференция	198
Глава XVI. Последното му връщане в България	215
Приложение I. Английският творец на българската история	221
Приложение II. С признателност	228
Приложение III. Дж. Д. Баучер	230
Приложение IV. Баучер на Балканите	236
Приложение V. В Родопите с княз Фердинанд	240
Приложение VI. Родопските помаци	261
Приложение VII. Окончателното решаване на Балканския въпрос	280

Джеймс Баучер – съвестта на Балканите

Джеймс Баучер е една от личностите, за които съвременните българи са чували, но знаят твърде малко. Мнозинството от тези, които всеки ден минават по едноименния софийски булевард, едва ли знаят поради какви заслуги той носи неговото име. Други вероятно са попадали на статии за Баучер, в които акцентът е поставен върху любовта му към българската ракия, народните танци и носии (изобразена на картината на Иван Мърквичка „Ръченица“) и това ги кара да гледат на него като на поредния чужденец, обичащ България заради характерния ѝ колорит. Тези, които са прочели неговите „Репортажи от България“, преиздадени преди четири години от сдружение „Българска история“, почти сигурно са останали с впечатлението, че ирландецът е последователен застъпник на българската кауза. Все пак *The Times* – вестникът, чийто кореспондент на Балканите е той от 1895 до 1921 г., го нарича „най-верния и непоколебим приятел, когото някога е имал българският народ“. Кой обаче е истинският Джеймс Баучер?

Със задачата да отговори на този въпрос през далечната 1926 г. се заема лейди Гроган. Елинор Флора Босуърт Смит, както е нейното пълно име, е дъщеря на британския образователен деец и писател Реджиналд Босуърт Смит. Тя се омъжва за сър Хари Лагхорн Томпсън – колониален администратор в Кипър и Западните Индии (по конкретно Наветрените острови). Семейството се намира на остров Сейнт Винсът през септември 1898 г., когато силен ураган причинява множество разрушения. Двамата се ангажират активно със спасителните дейности, а тогавашната 2-жа Томпсън предава репортажи за няколко издания, включително *The Times*. Впоследствие на Томпсън е присъден ордена „Св. Майкъл и Св. Джордж“, след което той бива назначен за администратор на остров Санта Лучия, където умира през 1902 г.

По подобие на много свои сънародници, Елинор Смит научава за съдбата на българското население в османската провинция след жестокото потушаване на Илинденско-Преображенското въстание (август – ноември 1903 г.). Заедно с журналиста г-р Хенри Ноел Брейлсфорд, братята Чарлс и Ноел Бъкстон и лейди Дърам, тя се включва

в сформирания се Национален комитет за подкрепа на населението в Македония. В края на 1903 и началото на 1904 г. те посещават България и имат възможност да научат от първа ръка за страданията на християнското население в Македония. Там тя се запознава и със своя бъдещ втори съпруг – сър Едуард Йон Бересфорд Гроган, който в периода 1906 – 1908 г. служи в османските жандармерийски части в Македония. Българската тема продължава да бъде важна за лейди Гроган и през следващите години, като тя дори написва статията за България в „Енциклопедия Британика“ през 1922 г.

Преди да се заеме с биографията на Джеймс Баучер, тя пише книга за своя баща, публикувана през 1909 г. Авторката разполага с всичко необходимо за написването на подобно изследване – огромна по своя обем публицистика, лични дневници на ирландеца, както и спомени на неговите съвременници, сред които е и самата тя. Задачата обаче се оказва по-трудна от очакваното, тъй като за разлика от многословието във вестникарските страници, Баучер е госта по-пестелив на думи в личните си записки. Освен това, противно на всеобщото мнение, той много добре осъзнава колко специфичен район са Балканите и не защитава сляпо ничия кауза.

В книгата може да прочетем, че той е наричан „непоколебим приятел на българите“, но също така е определян като „истински приятел на Гърция“, както и за „благородния приятел на Черна гора и балканската независимост“. Най-точното определение за него обаче е „приятел на свободата“. Симпатиите му към българите не му пречат в средата на 90-те години на XIX в. дълго да говори за репресии на българските власти към турското население – нещо, което го вкарва в конфликт дори и с редакцията на *The Times*. По същия начин Баучер защитава правата на мюсюлманите в Крит, което пък го въвлеча в конфликт с гръцките политически среди. Макар и да заявява, че няма „никакво желание да съдя прекалено жестоко турските грешки“, той е за справедливо определяне границите на намиралата се под неин контрол Албания, включвайки се в специално създадената за тази цел комисия. Прагматичният начин на разсъждение на ирландеца проличава в писмото му до Едуард Григ от 1 май 1912 г. „Стойността на вестникарския кореспондент е в способността му да съобщава истината такава, каквато я вижда“, заявява той, с което обяснява многобройните си критики към „шикалкавенето“ на Великите сили.

От друга страна, Баучер споделя, че според него всички жестокости на Балканите са отговор на насилия, които вече са се случили назад във времето и не се посвениява да напише, че „тези народи са 500 години след нас в цивилизационното си развитие“. Този, наглед надменен, израз обаче е ясен показател, че в някои отношения Запада наистина ни е разглеждал като индиански племена, които непрекъснато враждуват помежду си. В същото време Баучер не се задоволява с ролята на наблюдател, а се стреми по всякакъв начин да минимализира щетите от политиката, водена от балканските държави. За съжаление, нито цар Фердинанд се вслушва в неговите съвети, нито представителите на Великите сили взимат предвид мнението му при прекрояването на картата на Балканите след Първата световна война.

След пенсионирането си Джеймс Баучер заживява в България, където на 30 декември 1920 г. умира. Тялото му е изложено за поклонение в катедралата „Св. Александър Невски“, а погребението му се състои в Рилския манастир – чест, която не е оказвана на нито един друг чужденец. Всичко това свидетелства за любовта на българите към ирландеца, който им отговаря със същото. Настоящата книга ще представи на читателя един образ на Джеймс Баучер, който се различава от идеалистичния му портрет, утвърдил се през годините. Кореспондентът на *The Times* не е по-българин от българите, по-голям гърк от гърците или по-сериозен поддръжник на османското управление от самото правителство в Цариград. През целия си живот той се е ръководил от принципа, че фактите и справедливостта трябва да са над всичко и дори да е грешал в своята преценка по някои въпроси, то не е било от тенденциозност или некомпетентност. Джеймс Баучер може да бъде пример както за професионалните журналисти, така и за хората, които под влиянието на емоции или лични интереси, поставят истината на втори план. Ирландецът е своеобразната съвест на Балканите – регион, в който всеки се счита за прав и твърди, че негова е единствената истина.

Теодор Борисов

Кратко въведение

Джеймс Дейвид Баучер винаги е имал искрено намерение да напише мемоарите си. Да беше го сторил, би ни предоставил ценно и очарователно четиво. Той пише възхитително – със съкровищницата на познанията си, със своята искреност и с интереса си към разработваните теми, а и чрез удоволствието, което те често му доставят; както и благодарение на незамъглените си спомени за изживяното – сигурно би нарисувал прекрасна картина на своите тридесет години живот на Балканите. За съжаление, макар често да споменава намеренията си и обширния материал, който е натрупал, не започва да пише спомени. До последния си ден така дълбоко е затънал в балканските проблеми, че мисълта му не остава свободна. Има и друго: по времето, когато си е у дома – през Войната¹ и непосредствено след края ѝ – за период, по-дълъг от когато и да било след 1888 г., повечето от записките му са в Атина и в София и няма възможност да стигне до тях. Когато най-сетне тези записки са препрочетени и проучени, става ясно, че информацията в тях, макар да доставя изключително ценен материал върху историята на Балканите, съдържа твърде малко сведения от лично естество. Налице са няколко торби с документи, трупани безразборно – Баучер пази какво ли не, без да подбира – включително много писма, адресирани до него, малък брой от които съдържат информация, надживяла деня, в който са били получени. Има трийсетина миниатюрни бележничета, изписани от корица до корица с молив, с почти нечетливи записки от взети интервюта; с въпроси и отбелязани маршрути, които по-късно са развити в депеша и статии. Има петнадесет големи тома с вестникарски изрезки, съдържащи почти всички материали, които Баучер изпраща на вестник *The Times* между 1890 и 1914 г. Има двадесет и пет дневничета, от които може да се научат твърде малко подробности за един изпълнен с действие, интересен живот. Записките в дневника му, когато изобщо се е стигало до такива, са писани или на самия ден, или скоро след това, като е очевидно, че не е имало дори мисъл за публикуването им в суров вид. Голяма хроника на часовете на

---

¹Тук и навсякъде другаде в текста се има предвид Първата световна война – бел.прев.

заминаване и пристигане, на ангажиментите и изпращането на телеграмите до *The Times*; по някоя бележка върху състояли се разговори с известни личности – всичко това би могло да се окаже богат извор за самия Баучер; но нито един от дневниците не предлага особени сведения или подробности. Най-много да се натъкнем на кратък коментар, като например „Разговаряхме на гладно“ (подчертано в знак на упрек), написан след някое посещение или интервю; а нещо като характеристика за личността му може да се намери в бележка, често повтаряща се след някоя официална вечеря: „Ненавиждам тези официални посещения и Бог ми е свидетел, че *никога вече* няма да ида на подобно. Цялата ми вечер – пропиляна“; или „Свирих на пианото до двестуринта“, или „Започнах късно – непоправим съм в това отношение“, или „Писах до четири сутринта. Успях се. *Никога вече*“. Бележки, последвани страница-две по-нататък от ново самообвинение при подобен параграф. Характерни са също многото записки, които говорят за какви ли не загубени вещи: ключове, пътни чанти, дори на слуховата му фуния. „Загубих си всичките ключове, както и ключа от стаята си, изпаднали са през дупка в джоба на палтото ми. Целият следобед мина в търсене, с мен търсиха още четирима души... голяма бея“ и няколко дни по-късно: „неколкократно разправях историята с ключовете...“. Много рядко в тази гълга поредица от дневници се среща враждебен коментар или неприязнен упрек; само на едно място се натъкваме на изблик на горчиви нападки срещу подлост, егоизъм и корупция, съществували по негова преценка у някого, от когото е очаквал пример за щедрост и смелост. Въздържаният тон в записките му несъмнено може да се тълкува донякъде като предпазна мярка: по-голямата част от живота си Баучер прекарва по хотели или в пътуване, почти винаги – в държави, гъмжащи от шпиони, а той знае колко лесно губи вещите си.

Дните на Баучер са запълнени не със собствената му личност, а с работа. За него всяка част от живота му е интересна и важна и няма човек, с чиято съдба би желал да размени своята. Дали съобщава за археологическо откритие в Гърция или на Крит; или описва някой държавник като Трикупис² или Стамболов; дали разсъждава

---

² Харилаос Трикупис (1832 – 1896) – гръцки държавник, седем пъти министър-председател между 1875 и 1895 г. – бел.прев.

върху възжеланията за свобода и отчаяните конфликти на бунтовниците в Крит или Македония; дали коментира неочакван обрат в повратливата вътрешна политика на някоя от балканските държави, или пък възможностите за окончателно умиротворяване на Балканите, той неизменно вниква дълбоко в проблемите, с непокламимото решение да изложи проблема пред света по най-убедителен начин. При това пише не като зрител и хроникьор на насилията и страданията, сред които битува. Отъждествява се с критяните, с българите в Македония, с гръцките или румънските селяни в борбите им за свобода или за по-добри условия. Неведнъж, ако сам не участва в безкрайната драма, разиграваща се на Балканите, влияе на онези, които играят водеща роля в събитията – понякога дори ги насочва. А събитията по онова време са достатъчно бурни. По време на мандата му като кореспондент за Балканите, на територията на същите тези Балкани, се водят четири войни – на Крит, в Гърция, Албания и Македония. Едно след друго избухват въстания, които носят всички ужасни белези на война. Можем да си изградим някаква представа в какви условия живее населението от факта, че през неговия мандат четирима суверени са принудени да абдикират, а от управляващите и държавниците, които познава, някои от тях съвсем отблизо, не по-малко от осемнадесет на брой са убити или намират смъртта си в атенат.

Едно от най-забележителните качества на Баучер е талантът му да прозре доброто, безкористното измежду всичко жестоко, покварено и долнопробно в балканската политика и сред балканските народи. Трийсетте години на чести разочарования не успяват да разклатят убежденията му, нито да стъпчат надеждите му за по-добро бъдеще.

Семейството и приятелите му много добре съзнават, че той самият би искал някой да опише живота му. Изпълнението на това желание има както лични причини, така и друга обосновка. Историята на една кариера, първата част от която е определен провал, а втората – забележителен успех, е сама по себе си извънредно интересна; да не говорим, че кариерата на Баучер е и безжалостно спъвана от неизлечима глухота. По-важно е да отбележим, че възгледите на автор с неговите специални качества и възможности са изключително ценни за всеки, който изучава Средния изток. И

най-важното – мястото, което той си е извоювал в сърцата на българите и доверието на българския народ към него – чужденеца, за нещо, което не се среща често и е ясно, че само много редки лични качества могат да вдъхнат подобна привързаност.

„Няма друг – пише в *The Times* авторът на некролога по повод смъртта на Баучер, – който през живота на сегашното поколение да е бил така тясно свързан със сложната история на Балканския полуостров и Егейските острови. Няма друг, който да е бил пряк свидетел на калейдоскопичните превратности в балканската дипломация; да би бил пощаден животът му, Баучер несъмнено би ни предал огромния запас от познанията си по историята на онзи период на кипене, борба и усилия, за който никои друг съвременник не притежаваше нито компетентността, нито свободата да пише.“

Да се създаде пълна биография на Баучер би означавало всъщност да се напише историята на Балканите от 1888 г. нататък. Същинската история на живота му трябва да се търси в дългата поредица кореспонденции и писма, намерили почетното си място в твърдите папки на *The Times*, както и в кореспонденциите на Баучер за рубриците „Всеки две седмици“, „Всеки три месеца“, „Всеки ден“ и другите. Настоящата книга в никакъв случай не е книгата, която той е възнамерявал да напише; преди всичко тя разкрива за Баучер много повече, отколкото той би написал за себе си. В най-добрия случай тя представлява компилация с всичките характерни за нея очевидни недостатъци. Разказът за живота му е заимстван главно от дневниците му, а фоновият материал за обществените събития по негово време е взет от материали на *The Times*; описанията на сцени и местности, преценките за хора и събития са предадени, доколкото е било възможно, чрез собствените му думи, извлечени от неговите публикувани текстове. От дневниците му не може да се вземе материал за портрет, макар една или друга случайна фраза да свидетелстват точно за онези черти, които са били известни на приятелите му. Тъй че, ако ще се изгражда негов портрет, той задължително трябва да се направи от някого друго, може би да се рисува с думите на онези, които са познавали Джеймс Баучер добре, може би дори на онези, които не са го смятали за особено важна личност; от думите на всички тях може да се очертае както изключителният му професиона-

лен живот, така и силната му личност с всичките му характерни пристрастия и всичките му великолепни качества – храбростта му, липсата на всякакво притворство, готовността му да отдаде всичките си сили на кауза, в която вярва, жаркото му желание да облекчи човешкото страдание. Сам той не би ценил никое признание повече от факта, че г-н Венизелос³ го определя като приятел на Гърция, а г-н Гешов – като приятел на България.

От автора

---

³ Елевтериос Венизелос (1864 – 1936) – гръцки държавник, 8 пъти министър-председател – бел.ред.

Глава I. Детство, юношество⁴

През зимата на 1850 г. в сърцето на отдалечен земеделски район на графство Лимерик, в семейния дом Багътстаун се ражда Джеймс Дейвид Баучер. Човекът, който в зрелия си живот неизменно ще се интересува от съдбините на далечни земи и чието призвание, към което се насочва привидно случайно, а всъщност – благодарение на несъзнателен, но непогрешим инстинкт, ще се осъществява в широкия свят на международната политика в Европа.

Англо-нормандското семейство Баучер⁵, което се премества в Ирландия по времето на кралица Елизабет, придобива Багътстаун от

---

⁴ По-голямата част от настоящата глава е написана от преподобния Уилям Баучер, до съвсем неотдавна – председател на Кашел (той почина през 1924 г.) – бел.авт.

⁵ Името Баучер (*Bouchier/Biurchier*) се среща първо в списъците на Холиншед за състава на Абатството в Батъл. Херцогиня Кливланд в книгата си на тази тема („Списъкът на Абатството в Батъл“), издадена от Джон Мъри през 1889 г., твърди, че името на фамилията произхожда от *Boursseres* в Бургундия. Семейството се сдобива с голяма известност и висок статут отчасти поради собствеността на земя, отчасти чрез знатни бракове, през XIV и XV в. Робърт Баучер е произведен барон и юстициар на Ирландия, след което става първи лорд канцлер. Умира през 1349 г. Племенникът му Уилям става граф Юи и е вторият спруг на Ан Плантагенет, внучката на Едуард III. От този брак има четирима синове: Хенри, граф Юи, а по-късно – граф Есекс, чийто последен мъжки наследник умира през 1539 г.; Томас, кардинал, а от 1454 до 1486 г. – Кентърбрийски архиепископ; Уилям, който благодарение на женитбата си става и лорд Фицуорън – неговият внук става граф Бат, титла, която престава да съществува през 1654 г.; и Джон, който благодарение на женитбата си става лорд Бернерс – родът се загубва през 1532 г. През XVII в. мъжете от фамилията Баучер, които по време на Войната на розите подкрепят Ланкастерската династия, след което прехвърлят подкрепата си към династията Йорк, са парламентаристи. През 1620 г. Оливър Кромвел се жени за Елизабет, дъщеря на сър Джеймс Баучер, градски търговец от Тауър хил в Лондон и от Фелстед в Есекс. Сър Джон Баучер е един от благородниците, подписали указа за екзекуцията на крал Чарлс I; при Реставрацията земите му са узети в полза на Короната. Не е напълно ясно какви са родствениите връзки между фамилия Баучер от Багътстаун и Баучерови, чиито имения са в Есекс и в Северна Англия. Един паметник на Чарлс Баучер в църквата Сейнт Канис в Килкени носи дата 1587 г. и показва герб с четиринадесет подразделения, а под щитовете са всички символи на Баучер, изобразени също така и на гробницата на кардинал Баучер в Кентърбрийската катедрала. Освен това недалеч от Багътстаун съществува и Баучер Касъл, сега разрушен – бел.авт.

дотогавашния собственик – Томас Багът, през 1651 г. Джон Баучер, роден през 1664 г., собственик на Багътстаун и Килкълис в пределите на графство Лимърик, както и на Мейдънхол в графство Корк, разделя имотите си между синовете си и за семейството остава единствено Багътстаун, който преминава от баща на син и до ден днешен.

Фамилното предание на Баучеровия герб разказва, че някъде в Светите земи кръстоносците, обградени от сарацините, страдали от жестока жажда. Един от Баучеровите предци насърчал унилите си съборници с обнадеждаващото: *Les bon temps viendra* (Игват по-добри времена)⁶ и, като набавил *bougets* (ведра) за вода, повел бойците срещу враговете в атака, която се увенчала с успех. Кръстоносците сложили ръка на кладенец, охраняван от сарацините и като напълнили своите *bougets* (най-вероятно – кожени мехове), се завърнали победоносно. Кожените мехове обикновено били окачани на пръти, преметнати през конския врат, оттам – и изобразението на *bougets* върху герба на Баучерови. Кръстът, гравирани върху герба, както и символите също напомнят кръстоносните походи.

От майчина страна Джеймс произхожда от древна хугенотска фамилия – Сара Ахер, дъщеря на Давид Ахер от Ла Рим в Касълкумър, внучка на Маре дьо ла Рив от Сен Антонен, Руергю в Южна Франция. Той бил убит без съд и присъда и преди да навърши и двадесет години, синът му – Жан Маре дьо ла Рив, избягал заедно с брат си от Франция и се заселил в Ирландия.

При подобен произход човек очаква да открие определени унаследени интереси у всеки от представителите на фамилията. В нашия случай обаче не става дума за нищо подобно. По бащина линия в дома на Джеймс обект на специален интерес е конят, а откъм майчина преобладава дълбокият религиозен инстинкт. Тримата му братя стигат до заключението, че онова, което писателката Джордж Елиът⁷ нарича „опора отвън“, с други думи, възможността да се разнообразят, се крие в обожанието към любимото куче, в пушката и във въдицата... европейската политика следователно е последна грижа както за тях самите, така и за съседите им.

---

⁶ Преводите от френски са на Нина Венова – бел.прев.

⁷ Джордж Елиът (ист. име Мери Ан Евънс) (1819 – 1880) – английска писателка от Викторианската епоха – бел.авт.

И въпреки това Джеймс дължи извънредно много на наследството на своите родители: по бащина линия – любовта към класиците, по майчина – тънък артистичен усет към красотата, все едно дали в изкуството, или в природата; способността му да потъне, да се изгуби в съвършенството, открито в поемата, или в красивия пейзаж, в хубавата музика, или във финеса на някоя скулптура или картина. Вече прехвърлила осемдесетте, майка му продължава да свири по памет пасажи от композициите на старите майстори, очаровайки слушателите с дълбокото си вникване в музикалното произведение и с деликатното си изпълнение. От нея той е наследил преданата си любов към музиката.

Джеймс има трима братя и една сестра – всички значително по-големи от него, както и по-малък брат, автор на следващия спомен:

„Като деца двамата с Джеймс бяхме много близки понеже другите бяха толкова по-големи от нас, а и училището на момчетата беше много далече. По-голямата част от свободното си време прекарвахме в дълго скитане из живописните шубраци, или в ловене на раци, или в игри наоколо, като обичайно не се отдалечавахме толкова, че да изгубим от поглед моравите възвишения на Голтри. Обикновено, преди да тръгнем да скитосваме, Джеймс питаше: „За какво ще си говорим днес: за Чудовищата или за Политиката?“. И едната, и другата тема обуславяха сериозни разговори помежду ни – сега, като си спомням колко задълбочено ги обсъждахме, без някога да ни омръзне, направо се дивя. Смайва ме лекотата, с която водещият в тези разговори – деветгодишно момче – потопяваше двамата ни в света на възрастните, от който до него са достигали само слаби отгласи, тъй като подобни теми бяха твърде далеч от всекидневието на усамотения ни дом. Как бих желал да мога да чуя някой грамофонен запис на поне един от тези чудесни разговори, удивителни в своята оригиналност и познания. „Чудовищата“ беше игра за живота на въображаеми чудовища, обичаен плод на детско въображение; „Политиката“ обаче означаваше разговори върху работата на парламенти, кабинети и правителства във въображаеми чужди земи, с битки, революции и превратности... Почти не е за вярване, че подобна игра може да бъде измислена от толкова малко дете и да не бъде споделена с когото и да било от възрастните. Нито един възрастен роднина нямаше представа с каква цел водим своите дълги разговори.

В детството ни обучаваха ту една, ту друга от четирите ни лели по майчина линия – жени със забележителни способности и финес. Ще им останем вечни длъжници. Те се бяха заселили в Багътстаун за постоянно и гвамата с Джеймс понякога бивахме изпращани да им гостуваме за периоди от по няколко месеца във фамилията дом на майка ни в Касълкумър. С тях изучавахме главно Писанията, музика, френски, история и география, без изключение – преподавани бяха, макар и без никаква система, сякаш единствената цел на тези уроци беше да доставят удоволствие на преподавателките. Сега обаче с удивление си давам сметка за великото търпение на лелите ни: специална гарба е била нужна никога да не ни покажат каква издръжливост им е трябвала, за да изглеждат погълнати от задачата си да ни учат... и получаваха подобаваща награда: учениците им изпитвахме дълбок интерес към преподаването. Дарбите на Джеймс проличаха още от много ранна възраст, а и той беше прилежен.

Предполагам, че бихме могли да бъдем окачествени като „добри деца“, но при тогавашните обстоятелства това не беше нещо необичайно. Възпитавахме ни по правилата на добротата, при която не може да се очаква неподчинение и с чисто сърце мога да кажа, че именно поради тази причина неподчинение не съществуваше. Не мога да твърдя, че сме били изпълнителни и пунктуални. Спомням си как в една неделна вечер отивахме на черква – не в нашата, в друга, на разстояние около две мили, и понеже пътят ни минаваше покрай прекрасни ливади, изобилстващи с полски цветя, събирахме цветя и правехме букети. При пристигането си в черквата с изненада установихме, че свещеникът вече произнася благослова в края на службата. Споменът ни за тази разходка е един от най-приятните, защото никога не ни нахока, когато се върнахме у дома, никога не ни накара да се срамуваме. Прекарвахме си, както казвахме като ученици, „страхотно“. Никаква дисциплина! Не знаехме що е наказание, затова пък научавахме страшно много – често такъв резултат е плод именно на намерен правилен подход. Джеймс започна живота си с убеждението, че учението няма нищо общо с онова, което се нарича „уроци“. За него учението беше игра, източник на интересни и приятни преживявания. Знаем, че подобно отношение не винаги предлага правилното решение и не бих препоръчал този подход при всички случаи, но в нашия резултатите бяха добри... макар да не ус-

пяхме да се научим на точност и методичност. Остана ни един недостатък: никакво съобразяване с времето – и това се оказа доживотен недостатък.

Тъй като родителите ни не одобряваха традицията момчетата да бъдат изпращани в пансион преди да навършат дванадесет години, продължавахме с гореописания начин на обучение и, като се изключат близките ни съседы и семейни приятели, семейство О'Грейди от Калбалоуен, почти няхме приятели на нашата възраст. През всичкото това време с неутолима жар продължавахме да играем на „Чудовища“ и „Политика“ до момента, в който изпратиха Джеймс в подготвителен клас в селцето Мичълстаун, в полите на планината Галтии, където, под надзора на преподавателя Джон Лийч, той за първи път се запозна с гръцкия и с латинския. Тук продължи да издава образцовия си вестник Манчестър Кроникъл и ми изпращаше на домашния ни адрес екземпляри от този оригинален седмичник с хумористични материали за съществуващите домашни новини и измислените от него обществени събития, с илюстрации, които според мен представляваха последния му опит в тази област на изкуството. По време на престоя си в Мичълстаун той разви и силен интерес към архитектурата, благодарение на възторга, който беше изпитал при посещението си в Мичълстаун Касъл, с право смятан за най-красивата частна сграда в Ирландия, собственост на граф Кингстън (в наши дни, уви! – изгорена до основи от бунтовнически войски⁸). През онези дни Джеймс направи много изпълнени с въображение скици на замислени от него промени в тази сграда.

Училищното всекидневие не помрачи ярката му личност. Дори в ранна възраст Джеймс притежаваше неприсъща за годините си ясна и критична преценка. Донякъде обичаше да налага волята си и, когато се връщаше у дома през ваканциите, дори по-старшите членове на фамилията се прекланяха пред волята му, а аз, по-малкият брат, бях напълно в негова власт. Горедолу по това време батковците ни започнаха да ни вземат със себе си на лов или на риболов. Само че Джеймс не се интересуваеше чак толкова от спорт или от крикет както нас останалите. Почти винаги четеше. Помня как един гъждо-

---

⁸ Това се случва на 12 август 1922 г. по заповед на лидера на ирландските републиканци Пи Джей Лъди – бел.ред.

вен ген в Кибалиоуен Джек О'Грейди и ние двамата шумно търкаляхме топку за крокет по дълъг коридор. Точно в разгара на забавлението ни Джеймс изчезна и по-късно го открихме в библиотеката на мадам О'Грейди, потънал в един учебник по история. Но запази завинаги любовта си към язденето и на седлото беше много стабилен.

След няколко години Джеймс влезе в Портора Ройъл Скул в Енискилън. Там веднага си пролича колко солидно е подготвен за такова престижно частно учебно заведение: стана първенец по почти всички предмети. Спортуваше гребане и футбол, но поради късозредството си не беше особено добър на крикет. Когато постъпи в Тринити Колидж в Дъблин, се отличи особено в изучаването на класиците и взе степен по класическа литература със златен медал. Каквото и да се каже за успехите му в университета, все ще бъде недостатъчно, за да очертае славата, която завоюва с научната си кариера.

Но специалното увлечение на Джеймс беше музиката. Винаги, когато можеше да иде на опера или на концерт в Дъблин и, когато през първия си престой там като студент, имаше възможност да посети Англия, той го правеше единствено и само за да се наслади на музикалния фестивал в Манчестър. Тъй като никога не сме имали особено много пари, налагаше му се да пести, за да разполага с нужните суми. Оттогава, та чак до края на дните си, той остана предан на музиката и дори когато задълбочаващата се глухота му пречеше напълно да ѝ се наслаждава, продължаваше да гържи пиано в жилището си където и да живееше. Свиреше с рядък финес, притежаваше дарба, която никои преподавател по музика не е в състояние да предаде някому: дарбата с изпълнението си да изрази душата на композитора. Веднъж-дваж беше поканен да свири на публичен концерт в Албърт Хол в Лондон. В по-късните години, когато дневната му програма се объркваше, имаше навика да започне да свири по някое време след полунощ. Така че, когато Джеймс гостуваше у нас, си лягахме чак по „малките часове“ – нямахме никакво желание да отиваме да спим. Към края на живота си Джеймс имаше обичая печално да констатира, че вече не чува звуците, които изсвирва.

След като завърши обучението си в Тринити Колидж в Дъблин, той реши да продължи в Кеймбридж, в Кингс Колидж, където, както отбелязва Итън Кроникъл в броя си от 27 януари 1921 г., „той попадна под влиянието на прославения учен и неизменен директор на

библиотеката на Кингс Колидж – Хенри Брадшоу⁹, чиято памет почиташе с дълбоко възхищение“ и завърши седми по успех, със степен по древни езици и култура. Още по време на следването си стана позната фигура в лондонското общество – беше много по-известен, отколкото подобаваше на един студент; прекарваше ваканциите си в Кан, Ница, Висбаден и други европейски курорти, като през цялото време не измени на дълбокия си интерес към политиката и задълбочено изучаваше хората и живота им по начин, който го подготви за бъдещата му кариера.

Първоначалното му намерение беше да стане адвокат; имаше всички качества и дори беше допуснат като член на колегията, но глухотата му, причинена от простуда, последвала от боледуване от гребна шарка, го принуди да се откаже от призвание, за което имаше вроден талант. Безпристрастен, схващаш, здравомислещ в съжденията си, с предразположение към трезва преценка на хора и проблеми, допълнено със способност да се изразява сбито, той сякаш беше предопределен за живота на правник. Съдбата обаче беше отсъдила друго. Джеймс, макар и дълбоко покрусен от провала на плановете си, стисна зъби и храбро посрещна необходимостта да изживее живота си не както би му се понарявало, а както му се налагаше. Предложението да приеме поста на старши преподавател в „Уелингтън“ дойде преди подобно предложение от „Итън“; Баучер току-що беше приел предложението от „Уелингтън“, когато пристигна писмото от „Итън“. Той работи в „Уелингтън“ една година и след това, когато от „Итън“ подновиха предложението си, прие поста там през 1877 г. В „Итън“ работи като заместник-старши преподавател и остана на този пост в продължение на няколко години. Работата му там не беше особено успешна: лишен от всякаква конвенционалност, той се усещаше прикован в капана на прекалено конвенционалния колеж; сприятели се с много свои ученици; приятелството му с някои от тях остана до живот; но общо взето *породата* на учениците там не му допадна. Пречеше му и глухотата, чиято тежест беше допълвана от собствената му липса на дисциплина и точност. Все пак остана в „Итън“ в продължение на няколко

---

⁹ Хенри Брадшоу (1831 – 1886) – английски учен и библиотекар. Начело на Кеймбриджката библиотека от 1867 до 1886 г. – бел.ред.

години и при напускането си получи и малка пенсия, определена му за период от три години.

За да се съвземе, пишеше от време на време статии, които привличаха вниманието на читателите. Някои от тези статии, посветени на случаите на изземане на земя и фамилни домове в Ирландия, привлякоха вниманието на *The Times*, макар да бяха публикувани не в този всекидневник, а в *The Globe*; според мен именно тези статии на Джеймс, съчетани с лингвистичния му талант, доведоха до предложението на *The Times* да стане техен чуждестранен кореспондент в Средния изток“.

Глава II. „Итън“

Почти всичко, нужно да се каже за кариерата на Баучер като преподавател в „Итън“, вече е казано по възхитителен начин от г-р А. К. Бенсън¹⁰ в написаното от него в прослава на Баучер през февруари 1923 г. в *Cornhill Magazine*. Д-р Бенсън ни даде любезното си решение да цитираме тук обрисувания от него портрет на Баучер.

„Баучер беше един от моите колеги в „Итън“. Познавах го добре; често се срещаме; изпитвах към него – според мен същото могат да твърдят всички, които го знаеха отблизо – едновременно обич и почит. Трудно е да се определи в какво се състоеше неговият чар. У него имаше нещо детинско и привлекателно, някаква неподправена искреност, съчетана с неприкрита борбеност. Към тези качества се прибавяха неоспорим интелект и силно чувство за мярка, както и ясно изразена гарба за стил при изразяването, всичко това – плод на някаква келтска мощ, която му позволяваше да се стреми към идеал – щедър и очевидно непостижим, но въпреки това – преследван с несъкрушимо упорство... Беше назначен като преподавател в „Итън“ в края на седемдесетте години от г-р Хорнби¹¹. По онова време бях още ученик, радвах се на сравнително голяма популярност и трябваше да си призная, че се забавлявахме с новия преподавател – не мога да кажа, че злюбихме или нещо подобно, но изпитвахме някакво съчувствено снизхождение – точно такава е отношението към преподавател, който очевидно не знае как да поддържа дисциплината сред младите калпазани от горните класове...

В онези дни той беше тънък и подвижен, светлокос и синеок, с ведро лице, което сякаш дишаше. Обличаше се грижливо, но с въображение. Спомням си едно негово синьо вталено едноредно сако, което сигурно е било на мода двадесет години преди нашето време. Крачеше бързо, с къси стъпки, сякаш подскочаше. Беше винаги любезен и мил, поведението му беше естествено и същевременно сгържано.

---

¹⁰ Артур Кристофър Бенсън (1862 – 1925) – британски учен. Главен преподавател в Модлин Коледж, Кеймбридж. Автор на патриотичната песен „Земя на надеждата и славата“ – бел.рег.

¹¹ Джеймс Джон Хорнби (1826 – 1909) – директор на колежа „Итън“ (1868 – 1884), известен гребец – бел.рег.

Беше безхитростен, човек лесно можеше да го излъже. Гневеше се лесно, макар че бързо му минаваше. С подкупваща усмивка и със заразителен пронизителен смях, с дълбок баритон, чиято мекота пленяваше, но и беше извънредно изразителна, с лек приятен намек за просторечие в изказа и с онова неподправено чувство за хумор, което, при по-близко познанство, доказваше качества му, надделяващи над липсата на самодисциплина; най-сетне, той беше неоспоримо и очевидно – благородник, с великолепно чувство за хумор и без каквато и да било претенциозност или гребнава подозрителност.

Толкова беше разсеян, толкова много забравяше, че случеше ли се някой от преподавателите да не се яви, за да обяви свободен час на класа си, учениците, които според правилника имаха правото да си тръгнат, ако учителят не се яви в продължение на пет минути от началото на часа, бяха напълно убедени, че неявеният се е Баучер и неизменно отиваха в жилището му на Слау Роуд и устройваха обации под прозорците му.

Когато през 1885 г. се върнах в „Итън“, вече под ръководството на г-р Уеър¹², положението не се беше подобрило. До това време Баучер беше почти напълно оглушал и преподавателските му задължения, които и без това не му бяха по сърце, определено му бяха дотегнали. Именно тогава го опознах отблизо и открих какъв очарователен събеседник е. Обичаше да кара колело – в онези дни на старите, високи велосипеди, ние с удоволствие обикаляхме приятните гористи местности на север от „Итън“, към Бекънсфилд и Бърнал Бийчис; безотговорни натрапници, многократно прониквахме в убежищата на чаплите в Блэк Парк, слушахме странните звуци на мътещите птици, напомнящи ту пръхтене, ту звънтене; дори се потапяхме в тъмните води на езерото между борове. С него се разговаряше лесно, обсъждахме въпроси, по които той даваше точна и сбита информация, подправена с приятен хумор и проникателна, но винаги приятелска преценка на слабостите на колегите му. Мисля, че именно по онова време той опита възможностите на собственото си перо. Описа с безкрайна лекота, но и извънредно точно, Бекънсфилд и особеностите му; материалът, доколкото си спомням, беше от-

---

¹² Едмънд Уеър (1937 – 1920) – директор на „Итън“ (1884 – 1905), също известен със способностите си в гребането – бел.рег.

печатан в *Macmillan's Magazine*. Жадно се интересувахте от политика и от социални проблеми и понякога се впускаше в красноречиви тиради: чрез тези негови писания постепенно започнах да осъзнавам колко богати и информативни са познанията му, макар че той се интересувахте не толкова от литературни резултати или от съчинена романтика, колкото от конкретни, осезаеми въпроси, които биха могли да се решат или променят чрез практически мерки; лично аз по онова време нито разбирах нещо от тези работи, нито те ме интересуваха; но може би именно затова разговорите ни с него се въртяха около текущи събития или теми от всекидневието.

По онова време Баучер не участваше особено активно в живота на училището, с изключение на някое инцидентно и несполучливо участие във футболен мач; никога не идваше да ни гледа в игрите ни. Учениците му бяха малко на брой, а той не познаваше много от момчетата. Понякога вечеряше в компания и тогава някак си проличаваха най-ценните му качества, защото той никога не се стремеше да властва над разговора или да го насочва, напротив, винаги беше готов да обсъжда с интерес и дружелюбно съчувствие всяка тема, подета от събеседника му. Глухотата му даваше като резултат любопитни недоразумения и нелогични отговори, но произтичащите от това абсурдни ситуации забавляваха най-много него самия.

Беше страстен почитател на музиката и притежаваше силен глас с диапазон от няколко октави. Никога няма да забравя как една неделна вечер, когато музикалното дружество репетираше Хенделова оратория под майсторското ръководство на сър Джоузеф Барнби¹³, стана ясно, че не достигат тенори и че единствените двама подходящи певци за партията са Баучер и едно момче, което сега е уважаван член на Камарата на лордовете. Поканиха ги да седнат заедно в лявата част на залата и да изпълняват партията колкото им е възможно по-уверено. Разполагахме с общ екземпляр от партитурата; в един момент стигнахме до дълга и сложна част, с бързо темпо и труден хроматичен обхват. Сопраните се затрудниха и спряха. Провалиха се и алтите, а след тях – и басите; двамата тенори обаче така се бяха вживели, че продължаваха дуета си все по-високо и по-гръмко, а в това време сър Джоузеф Барнби, с не-

---

¹³ Джоузеф Барнби (1838 – 1896) – британски композитор и диригент – бел.рег.

подражаем жест към хора, предназначен да ги застава да замълчат, продължи да дирижира изпълнението на тенорите, докато напрежението достигна връхната си точка и двамата самотни солисти бяха приветствани с буря от смях и ръкопляскания – символ на възхищение, който Баучер, ощастливен от странното обръкване, призна чрез нисък и благосклонен поклон.

Той почти никога не говореше за себе си и за произхода си – в това отношение се подчиняваше на строгото възпитание, което не допуска разискване на лични въпроси – но подгрябрах, че баща му е ирландски скуайър, собственик на голямо, макар и не особено продуктивно, имение; че личните му средства са ограничени и в никакъв случай не са обезпечени; а когато го опознах по-добре, осъзнах и колко е несигурен в себе си: глухотата му се задълбочаваше и беше ясно, че не може да се надява да работи като учител още дълго. Каза ми, че обмисля да се оттегли, но се старее да си намери друга работа, свързана с литературата или журналистиката, така че ако не му провърви в едната професия, да може да се надява, че ще успее в другата. По онова време той беше най-често подтиснат – естествено за човек, наясно с отличните си качества, но съзнаващ също така, че не му е възможно да ги използва. Притежаваше обаче силата да се пребори с депресията и да съзре пред себе си сияйни хоризонти; и неизменно беше убеден – почти като Дикенсовия мистър Микобър¹⁴ – че „нещо ще изскочи“, като прокламираше това си убеждение с вродено достойнство. Но, като се изключи по някоя статия или кореспонденция в списание, още не беше стигнал до определена позиция нито в литературата, нито в журналистиката – чак до 1888 г.¹⁵, когато късметът му изведнъж проработи; според мен това беше едно от най-добрите неща, които можеха да му се случат. Ако не беше бързо задълбочаващата се глухота, той по всяка вероятност би приключил дните си като невзрачен преподавател. В началото, естествено, беше силно депресиран и добре си спомням какви мрачни предвиждания направи, когато ми съобщи лекарското заключение. Като вид помощ, в продължение на няколко години получаваха незначителна пенсия; това му даде възможност да събере оскъдните си вещи и няколкото книги – не беше

---

¹⁴ Уилкинс Микобър – герой на Чарлз Дикенс от „Дейвид Копперфийлд“ – бел.рег.

¹⁵ 1887 – бел.прев.

човек, който трупа притежания, и си остана такъв до края – да напусне „Итън“ и да тръгне по широкия свят...“¹⁶

Сър Реджиналд Ранкин си спомня Баучер, какъвто го е видял за първи път през 1885 г., като млад помощник-преподавател в „Итън“. Сър Реджиналд, тогава малко момче, бил в неговия клас:

„Беше вече здравата оглушал и, като всички момчета на нашата възраст, ние моментално се възползвахме от недъга му. При дадените обстоятелства глухотата му би могла да се окачестви като „всяко зло – за добро“, тъй като заради нея той се отказа от кариера, за която природата не го беше предназначила. Мъж с блестящи научни способности, човек в най-възвишения смисъл на тази дума, преподавател мил и внимателен, който се отнасяше към малките си ученици с повече търпение, отколкото те често заслужаваха, който никога не забравяше правилото, че *maxima debetur pueris reverentia* (на младите се отдава най-голямото внимание) и не беше като стандартните преподаватели“.¹⁷

Ерик Паркър описва в спомените си от „Итън“¹⁸ какъв ад настава веднъж-дваж в класните стаи, когато газта в лампите неочаквано свършва и целият клас се устремява навън, прескачайки чиновите с бурни крясъци, или когато класната стая внезапно пламва в светлината на фойерверки. Без да го казва направо, той загатва, че преподавателят, в чието присъствие са ставали тези инциденти, е бил Дж. Д. Баучер и посочва разликата между безпомощния учител, оставен на милостта на учениците си, и кореспондента на *The Times* 35 години по-късно: най-известният човек на Балканите.

„Това е мъжът, чието слово командва съдбините на народите и оръдията на три континентални армии. Но когато беше наш учител, виждахме у него само неспособност, или нежелание да ни застава да се подчиняваме на училищното всекидневие. Това ни го показва в особено незавидна светлина.“

---

¹⁶ *Cornhill Magazine*, февруари 1923 г., „Дж. Д. Баучер, закрилникът на България“ – бел.авт.

¹⁷ „Историята на Балканската война от първа ръка“ от подполковник сър Реджиналд Ранкин, баронет (*Constable*, 1914). През Балканската война сър Реджиналд, който посвещава труда си на Баучер „с възторг, почит и обич“, замества за България като специален военен кореспондент на *The Times* – бел.авт.

¹⁸ „Итън през осемдесетте години“ от Ерик Паркър, (*E. Smith*, 1914) – бел.авт.

Но макар че кариерата му като преподавател е провал от професионална гледна точка, поради което не е никакъв пример за пограждане, Баучер нито за момент не съжалява за годините, прекарани в „Итън“ и ценя особено високо приятелствата си от онова време. В дневника си отбелязва с удоволствие една среща с „човек, с когото бяхме в „Итън“, както и с неколцина свои бивши ученици или колеги: лорд Осуалд Боклърк, Дж. М. Люард, Джефри Доусън¹⁹ от състава на *The Times*, г-р А. К. Бенсън, с които остава в тясна връзка през целия си живот. Всяка година, докато е в годишния си домашен отпуск, той неизменно посещава „Итън“.

---

¹⁹ Джефри Доусън (1874 – 1944) – дългогодишен редактор на *The Times* – бел.ред.